

Tóth Gábor

Az SZTE Filozófia Doktori Iskola II. évfolyamos hallgatója vagyok a Metafizika és metafizika-kritika kutatási programban. Kutatásaim homlokterében Martin Heidegger Kant-interpretációja áll, különös tekintettel az időbeliség, illetve a sematizmus kanti koncepciójának fundamentálonológiai megközelítésére.

Tóth Gábor

A kanti *Ên*-fogalom heideggeri interpretációja

Heidegger életművének centrális helyét foglalja el Kant-interpretációja. A létkérdés kidolgozásának a *Lét és idő* megírásával párhuzamosan kialakított, de eredeti formája szerint nem kivitelezett tervében fontos szerepet játszik a kanti filozófia egészének a *Dasein* létszerkezetét feltáró fundamentálonológia szemszögéből történő megközelítése.¹ A probléma részletes tárgyalásával két kitüntetett szöveghelyen találkozunk. Az egyik a *Kant és a metafizika problémája* című önálló mű, amely a kanti filozófia vonatkozásában képviselt heideggeri álláspont szisztematikus összefoglalását nyújtja. E könyv filozófiai relevanciája az 1927-es főműével egyenértékűnek tekinthető, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Heidegger számára Kant filozófiájának egésze milyen kivételes jelentőséggel rendelkezett. Fehér M. István szerint „Heidegger Kantban véli felfedezni saját fundamentálonológiai vállalkozásának az előképét.”² Különösen releváns szerep illeti a jelen tanulmány problémafelvetésének is alapjául szolgáló *A fenomenológia alaproblémái* címet viselő előadás-sorozatot, valamint a filozófus érett korszakának szisztematikus foglalatát nyújtó, életműve egyik csúcspontjaként számon tartott *Lét és időt*. E szövegek olvasásakor az 1923 és 1944 között képviselt filozófiai attitűd egészéről, valamint Heidegger érett korszakának kiemelkedő gondolati eredményeiről kapunk átfogó képet. Általánosságban kijelenthetjük, hogy mindkét említett szöveg kellőképpen tanúskodik arról a radikális reflexív beállítódásról, melynek megfelelően a Heidegger által véghezvitt Kant-interpretáció egyetlen törekvés köré szerveződik. Ennek lényege az, hogy a transzcendentális megközelítéssel történő számvetés Heidegger számára csak oly módon lehetséges, hogy Kant azon diszkurzív következtetései, amelyek az emberi egzisztencia által tükrözött létmód egységes filozófiai áttekintésére irányulnak, az eredendő véges-ségében feltároló *Dasein* létszerkezetének fundamentálonológiai tematizációjaként mutassa be. Véleményünk szerint e megközelítés alapját az a konstitutív módszertani kritérium képezi, amelyet Heidegger az emberi létmód új típusú ontológiájának kiindulópontjaként tételez. Ez a húszas évek Heideggerének gondolkodásában *ontológiai differencia* néven jelenik meg. Az összefüggések jobb megértése érdekében fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a Husserl által útjára indított fenomenológiai mozgalom mint a filozofálás kiindulópontjának és elméleti közegének radikálisan új alapokra helyezése Heidegger részéről egy további jelentős módosításon megy keresztül, amely épp az ontológiai differencia alakjában ölt testet. A fenomenológiai vizsgálódások „transz-

1 Fehér M. 1992, 214–215. o.

2 Id. mű, 215. o.

cendentális súlypontjának” áthelyezése és alapvető újragondolása Schwendtner Tibor szerint éppen ennek közvetítésével valósul meg. Heidegger ily módon kísérlete meg „az aprioritás fogalmát a szubjektivitás köréből kiemelni és ezzel párhuzamosan megpróbált túllépni a transzcendentális szubjektivitás önálló létrégióként történő felfogásán.”³ Az új lételméleti módszerfogalomnak megfelelően Heidegger a lét problémáját az annak értelmére irányuló *ontológiai* intenciójú kérdéssel együtt véglegesen elhatárolja a létezők szférájára vonatkozó *ontikus* irányultságú vizsgálódásoktól.⁴ E különbség megtételét a kanti filozófia – az „ontológiai fordulat” irányába tett döntő lépései dacára – szintén elmulasztotta, így Heidegger szerint az őt megelőző filozófiai létértelmezésekkel együtt osztozik a „metafizika bűneként”⁵ is számon tartható létfelvetésben. Ennek lényege abban ragadható meg, hogy a filozófiai reflexió minden olyan esetben, amikor az általában vett lét lényegi jellemzőinek megragadására irányul, kizárólag a létezők megértéséig jut el. Vagyis a létet a létezőkből kiindulva akarja megragadni, figyelmen kívül hagyva e módszertani út járhatatlanságát. A nyugati metafizika története során az ontológiai kérdésfeltevés hatókörének a fundamentálonológia fogalomhasználatában kéznéllevőnek minősülő tárgyak univerzumára történő effajta korlátozása a létmegértés ezen inadekvát formájának közvetlen következményeként adódik. Vizsgálódásunk e rendkívül gazdag utalás-összefüggésekkel rendelkező problématerület egyetlen kitüntetett aspektusára, az *Én* kanti fogalmának értelmezésére kíván fókuszálni. A kanti *Én*-koncepció lényegi magvát a *Kritikának* az appercepció szintetikus egységét mint az emberi megismerés legelső alaptételét tárgyaló passzusai képezik.⁶ Soron következő vizsgálódásaink szempontjából némi fontossággal bír, hogy transzcendentális szubjektivitás-koncepciójának kidolgozásakor Kant mintegy két szélső pólus, a karteziánus racionalizmus és a Hume által képviselt szenzualizmus közti középutat igyekszik megtalálni a szubjektivitás ellentmondásmentes és konzisztens filozófiai tematizációja érdekében. Ennek következtében szükségszerűen határolódik el az *Én*-t végső szubsztanciaként tételező descartes-i cogito dogmatizmusától, mind pedig az *Önmaga* mindenfajta szilárdságát és maradandóságát tagadó hume-i szkepticizmustól.⁷ Mint ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, ennek ellenére mégsem képes az *Énség* minden szempontból adekvát filozófiai meghatározását nyújtani, ily módon Heidegger szemszögéből tekintve nélkülözi a kívánt radikalitást.

Heidegger szerint az *Én*-szubjektum Kant által kidolgozott formájának vizsgálatakor mindenképpen számot kell vetni azzal, hogy a Kant által tematizált szubjektum ereendő végességében képezi a filozófiai reflexió tárgyát. E végesség pedig a receptivitásra

3 Schwendtner 2008, 149. o.

4 Ld. Heidegger 2001a, 24. skk. o.

5 Vö. Fehér M. 1992, 281. o.

6 Kant 2004, 145 skk. o.

7 A probléma részletesebb kifejtéséhez lásd Gardner 1999, 145 skk. o.

való szükségszerű ráutaltságából származik.⁸ Ebből pedig közvetlenül az a kiküszöbölhetetlen episztemológiai feltétel adódik, hogy képtelen a megismerése tárgyát képező létezőt léte tekintetében önmagából *elő-állítani*.⁹ (*Vor-stellen*). Ily módon a Heidegger által a kanti gondolatrendszer egészére kiterjesztett végesség-koncepciónak megfelelően megismerés csak akkor és annyiban lehetséges, amennyiben annak tárgya valamilyen módon hatást gyakorol képzetalkotó tehetségünk *a priori* szerkezetére. E belátás egyben az emberi megismerő-képesség megszüntethetetlen végességének tételezését is jelenti. A jelen vizsgálódás legfontosabb célja az, hogy a fenti szempontok figyelembe vételével rámutasson a Kant által kidolgozott szubjektivitás-struktúra azon mozzanataira, amelyek a heideggeri kritika tulajdonképpeni tárgyát képezik. Álláspontunk szerint ezen keresztül válhatnak számára hozzáférhetővé a transzcendentális megközelítés alapvető ontológiai hiányosságai is, melyek korrigálására a gyökereit az egzisztenciális analitikából merítő fundamentálonológia hivatott.

Kant-interpretációjában kitüntetett szerephez jut az a mozzanat, hogy Heidegger markánsan elhatárolja egymástól a *Dasein* egzisztenciális analitikájából kibontakozó fundamentálonológiát az antikvitásból áthagyományozódó „dolog-ontológiáktól,” amelyek a lét kategóriáját a megismerés egyedi aktusai során hozzáférhető létezők szubsztanciális meglétére vonatkoztatják. E megkülönböztetés konkrét formáját a már említett *ontológiai differencia* alakjában nyeri el. A különbségtétel elmulasztása eleve meggátolja Kantot abban, hogy az emberi szubjektivitás struktúráját a heideggeri igényeknek megfelelő radikálissal közelítse meg. E metafizikai pozíció világosan megmutatkozik a Kant által *A tiszta ész kritikájában* az *appercepció* szintetikus egysége formájában kidolgozott szubjektivitás-struktúrában. A heideggeri kritika összes aspektusának egyöntetű láttatása érdekében a jelenvalólét-analízis számára alapul szolgáló Én-fogalom lényegi jellemzőinek rövid áttekintése is szükséges. Az alapvetés tekintetében a *Lét és idő*-ben kimunkált fundamentálonológiai irányultságú állásfoglalás keretei között a *Dasein* a *Gond* egységes fenomenális struktúrájaként határozódik meg, olyan létezőként, melynek létét az állandó dinamizmus jellemzi: saját egzisztencia-szerkezete a legsajátabb létlehetőségeire történő folytonos ön-felvázolása (*Entwurf*) – ismertebb néven kivetülése – révén ölt konkrét formát.¹⁰ Ezt támasztja alá Heideggernek a főműben gyakran felbukkanó szóhasználata is, miszerint a jelenvalólét szükségszerűen „*önmagát-előző-lét*”-ként egzisztál.¹¹

Heidegger szerint a lét problémáját kizárólag a statikus, dologszerű meglét értelmében kezelő, a platóni-arisztotelészi metafizikában rögzült fogalmak (mindenekelőtt a szubsztancia mint az egyáltalában vett létezés fogalmi megragadhatóságát biztosító

⁸ Heidegger 2001b, 191. o.

⁹ Uo.

¹⁰ Heidegger 2001a, 225–231. o.

¹¹ Id. mű, 225. o. (Kiemelés az eredetiben.)

alapkategória) vezérfonalán „működő” dolog-ontológiák az emberi létmód legbensőbb magvát képező szubjektivitás körüljárásakor már kiinduló lépéseik során elvették az emberi egzisztencia ontológiai státuszának adekvát meghatározását. Ezt leginkább abban vehetjük észre, hogy megrekednek a Heidegger számára a *Dasein*-karakterű létmód gyökeres ellentétét jelentő *kéznéllevőség* léthatározmányainak az Én-szubjektumra történő egyoldalú alkalmazásánál. Elemzésünk során mindvégig a heideggeri *Gond*-fényménen keresztül feltáruló *Önmegaság* képezi azt a viszonyítási pontot, amelyből kiindulva megragadható lesz a két szerzőnek az *Én* filozófiai analízisével összefüggésben fellelhető legalapvetőbb különbsége is: az érzéki szemlélet sokféleségét rendszerszerű egységként megjelenítő *appercepció* szintetikus egységeként feltáruló *Önmegaság* kizárólag egy olyan ontológiai beállítódás számára rendelkezhet feltétlen érvényességgel, amely egyedüli és kivitelezhető feladatának a dolgok kéznéllevő univerzumának leírását tekinti. Heidegger részéről e reflexív attitűd elfogadása azt jelentené, hogy a lét eredendően rendkívül homályos és nehezen hozzáférhető fogalmának körülhatárolására hivatott ontológiai magyarázatok kiindulópontja a jelenvalólét egzisztenciális szférájából az emberi létmódtól függetlenként létező világ objektumainak önmagában hozzáférhetetlen területére helyeződne. Ennél fogva a Kant által posztulált „*Én gondolkodom*” mint az öntudat működésének abszolút értelemben törvényadó és egységesítő elve kizárólag egy izolált *Önmaga* konstitúciójának felmutatásában állhat, amely a tiszta értelem kategóriái és ezek sematizációs működése következtében rendként megjelenített empirikus jelenségvilággal kialakított szükségszerű oppozícióban nyer értelmet. Ennek alapján Heidegger számára az a lényegi belátás adódik, hogy a kanti én- és világkonstitúcióból teljes egészében hiányzik az ennek és a világnak a *Dasein* egzisztenciális struktúrájában betöltött konstitutív szerepe. Éppen emiatt tekinthető igazoltnak Heidegger ellenvetése, mely szerint az *appercepció* szintetizáló funkciója során konstituálódó *Önmegaság* Kant által képviselt formája szigorú módszeressége és következetes totalitás-igénye ellenére megreked az antik dolog-ontológiák szubsztancializáló (a létezőket megingathatatlanak tekintett alapokon nyugvó tárgyakként kezelő) attitűdjében. Ily módon ahhoz, hogy az Én-szubjektum ontológiai kitüntetettséget igazolni tudja, Kantnak Heidegger szerint egy, a reális objektivitás dologszerű szférájától létszerűen elkülönített, „világnélküli” szubjektumot kell tételeznie. Ennek eredményeként kerül alapvető ellentétbe a *Dasein*-analízis célkitűzésével, amely a szubjektív és objektív lét-szféra között fennálló radikális különbséget, mely a hagyományos ontológiák számára módszertani „iránymutatóként” szolgált, már a kiindulópont vonatkozásában érvénytelennek tekinti. Dreyfus álláspontja szerint a heideggeri filozófia leglényegesebb és egyben legradikálisabb filozófiatörténeti újítása éppen ezen a ponton ragadható meg: a metafizika történetét kezdettől fogva meghatározó, ezzel együtt megoldhatatlannak látszó problémákat generáló ismeretelméleti megközelítést az egzisztenciál-ontológiai

problémakezeléssel kell helyettesítenünk.¹² Az említett heideggeri „kifogás” közvetlen alapjául az a kanti tézis szolgál, miszerint a megismerő Én szubsztancialitásáról nem rendelkezhetünk az ellentmondásmentesség igényével bíró filozófiai ismeretekkel. Ennek lényegi okát Kant szerint az adja, hogy szubjektivitásunk lényegi magvát alkotó *Önmagunk* is csupán a *Transzcendentális Esztétika* által *a priori* módon biztosított keretek között, vagyis a jelenségvilág formai feltételeit képező téridőbeliség feltételei által válhat megismerő-képességünk számára hozzáférhetővé.¹³ Emiatt nem csak a külső, hanem a belső tapasztalat tárgyát képező megjelenítések is kizárólag az értelem által biztosított szintézis számára „nyersanyagul” szolgáló, érzéki képzetekként tölthetik be a megismerőtevékenység során őket megillető szerepüket. A fentiekből következik, hogy Kantnál a szemlélet *a priori* formái (különös tekintettel az időre) végső soron alkalmatlannak bizonyulnak arra, hogy az Én létét e lét alapja tekintetében ragadják meg. Ezzel összhangban Tengelyi László is rámutat a kanti transzcendentális megközelítés e lényegi mozzanatára, miszerint az öntudat szintetikus egysége sohasem hozható fedésbe a szubjektivitás struktúrájának átfogó egységével. Az Én-szubjektum tehát kizárólag a belső érzék formai feltételeinek alávetett jelenséggént képezheti megismerésünk reális tárgyát. A szubjektivitás létszerkezete a maga magánvalóságában sohasem tárható fel.¹⁴ Heidegger szerint Kant legnagyobb hiányossága éppen abban fedezhető fel, hogy nem mutat rá arra, hogy az Én-szubjektum teljes körű ontológiai leírására milyen ettől eltérő, az *Önmagaság* struktúráját nem a transzcendentális ismeretkritika dualista modelljében elgondoló út kínálkozik. Ennek az érzéki szemlélet egyetemes formájaként értett kanti időfogalom vonatkozásában fontos következménye van: Kant az egyáltalában vett megismerés *a priori* feltételét képező öntudat énszerű szingularitását mint a szubjektivitás ősforrását kizárólag a kéznéllevők létszférájának részeként képes értelmezni, ily módon még ha el is jutna a *Dasein* ontológiai szerkezetének felvázolásához, arra akkor is pusztán annak inautentikus, a nem-tulajdonképpeni *Önmagaság* formájában felmutatott struktúrája alapján nyílna lehetősége. A *Lét és idő* tematikus keretei között a jelenvalólétnek a meghatározott szabályok szerint vezérelt mindennapi tevékenység színteréül szolgáló környező-világra (*Umwelt*) történő hanyatlása során elsajátított modifikációja az *Akárki-Önmaga* egzisztenciáléja mentén bontakozik ki. Heidegger leszögezi, hogy e létmód az amelyben a *Dasein* lehető legtöbbször és a legnagyobb természetességgel tartózkodik. Az inautentikus egzisztencia ön- és világértelmezése képezi annak altalaját, hogy a mindennapi jelenvalólét pusztán az átlagosság és az egysíkúság terében mozogva elszalassza annak lehetőségét, hogy tulajdonképpeni értelemben *Önmaga* legyen.¹⁵

12 Dreyfus 1991, 248. o.

13 Ld. Kant 2004, 75. skk. o.

14 Ld. Tengelyi 1988, 99–100. o.

15 Heidegger 2001a, 153. skk. o.

Ha részletesebben megvizsgáljuk Heidegger ellenvetéseit, azt találjuk, hogy a Kant által alkalmazott megközelítés elégtelenségének legfőbb oka abban rejlik, hogy az érzéki szemlélet *a priori* formájaként funkcionáló idő-képzet számára nem képes azt az eredendőséget biztosítani, amely az ember lényegfogalmát a maga teljességében felvázoló, ily módon legsajátabb intencióival eredendően összhangban lévő ontológiai vizsgálódás vezérfonalát jelentené. Erre Heidegger egy tézisszerű kijelentésében a következőképpen utal: „Mert talán éppen az idő az *Én a priori*-ja – az idő persze egy eredendőbb értelemben, mint ahogyan Kant azt képes volt megragadni. Az időt az érzékiséghez számította, és ezért kezdettől fogva egyedül a természeti idő lebegett a szeme előtt.”¹⁶ Vagyis Kant szeme előtt az újkori filozófia matematikai-fizikai természet-magyarázatának megfelelő természetkép lebegett, amely alapjaiban tette lehetetlenné számára az ontológiai differencia adekvát megragadását, vagyis a lét általános szerkezetét, rendjét tematizáló okfejtései során megrekedt az ontikus szférát megillető magyarázatok szintjén. Másrészt mivel a létezők mindenségéhez a természettudományok módszertani alapját képező beállítódás talaján kíván közelíteni, Kant nem hajtja végre a Husserl által a filozófia mint szigorú tudomány kezdő lépéseként kijelölt fenomenológiai redukciót, a vele szükség-szerű korrelációban álló beállítódás-váltással. Ily módon Kant a naiv-természetes attitűd dogmatizmusának foglya marad. Elméleti és módszertani bázisa alapján bizonyul képtelennek arra, hogy eleget tegyen a „*Vissza a dolgokhoz!*” husserli imperatívuszának. Ennek következtében a létnek a fundamentálonológia mint egyetemes fenomenológiai onológia által felfedendő eredendő értelme végérvényesen elzárva marad előle.¹⁷

Az eddigi következtetések alapján érthetővé válik Heidegger azon megállapítása is, miszerint az *appercepció* szintetikus egységfunkciója révén konstituálódó *Önmagaság* Kant által kialakított fogalmi struktúrája nem mutat fel lényegi eltéréseket az antikvitásban polgárjogot nyert dolog-ontológiák metafizikai (a létezőket statikus entitásokként értelmező) attitűdjéhez képest. E tényből az következik, hogy az *Én* szerkezetének filozófiái számbavétele során saját gondolatmenete konzisztenciájának fenntartása érdekében Kantnak egy „világnélküli”, pusztán a saját öntudati tevékenysége által meghatározott szubjektumot kell alapul vennie, ennek ontológiai kitüntetettségét pedig csak oly módon képes fenntartani, hogy elkülöníti az empirikus szemlélet meghatározatlan tárgyaiként adódó jelenségek összessége által alkotott realitás szférájától. Ezáltal radikális ellentétbe kerül a *Dasein*-analízis módszertani célkitűzései által megkövetelt kiindulóponttal: az *Én*-szubjektum mibenlétére vonatkozó analízisei nem tükrözhetnek mást, mint szubjektivitás és objektivitás létszféráinak radikális elválasztottságát, ami a hagyományos ontológiák módszertani kiindulópontját jelenti. Ebből a tiszta ész kanti paralógizmusaira tekintettel egyben annak lehetetlensége is következik, hogy az *Én*,

16 Heidegger 2001b, 185. o.

17 Vö. Fehér M. 1992, 80. o.

azaz a lélek szubsztancialitásáról ellentmondásmentes filozófiai ítéleteket alkothassunk. Ebből kiindulva belátható, hogy a kanti filozófiában a heideggeri intenciók szemszögéből tekintve csakis a kéznéllevőség kézjegyével ellátott, azaz a nem *Dasein*-szerű létezők létmódjával jellemezhető *Önmagasság* tételezéséről beszélhetünk. Az ennek háttérében rejlő alapvető okok a vizsgálódás eddigi eredményei fényében a következőképpen fogalmazhatók meg: 1. Az Én-szubjektum alapvető állapota Kantnál a teljes metafizikai elszigeteltség. 2. A kanti megismerés-modell egyik alappillére a képező érzéki szemlélet *a priori* formáin keresztül feltáruló természeti tárgyak a descartes-i értelemben vett *res extensa* fogalmi tartományának részeként tárulnak fel, azaz alapjukat tekintve nélkülözik a fundamentálonológiai szemléletmód számára releváns kiindulópontot.¹⁸ Fenti megállapításaival összhangban Heidegger a Kant által tematizált Én-szubjektum három fő aspektusát különíti el egymástól a *Fenomenológia* keretein belül:

- *Personalitas transcendentalis*: Az *appercepció* eredendő szintetikus egységének megfelelően szerveződő Én-aspektus. A tulajdonképpeni *transzcendentális Én*.
- *Personalitas psychologica*: A szubjektivitás struktúrájának a transzcendentál-filozófia módszertani elvei szerint megragadható aspektusa. Az *empirikus Én* transzcendentálfilozófiai szempontból releváns formája.
- *Personalitas moralis*: A tiszta erkölcsiség szférája. Az individuum érzékin-túli meghatározottságának a természeti törvények determinizmusától függetlenként tételeződő aspektusa, amely a szabadság által való okság alapját képezi az erkölcsi törvény feltétlen parancsa által vezérelt cselekedetek gyakorlati szférájában. Ily módon az emberi egzisztencia legmagasabb rendű lét-meghatározottságként jelenik meg.

A heideggeri intenciók szempontjából metafizikai státuszából kifolyólag éppen a szubjektivitás ez utóbbi aspektusa lesz a legfontosabb. Benne tárul fel ugyanis annak közvetlen lehetősége, hogy a jelenvalólét autentikus létszerkezete a kanti fogalmi keretek között maradvá felvázolható legyen. Ennek alapján érthető, hogy Heidegger számára miért a kanti filozófia jelenti a „metafizika létfelvetés által uralt történetének”¹⁹ azon kitüntetett állomását, melynek értelmében az ember lényegfogalmának kialakítását illetően megkülönböztetett figyelem illeti meg. Az elemzések során látni fogjuk, hogy Kant végül kudarcot vall e nagyszabású „küldetés” teljesítésében, mindazonáltal az alapok megvetése szempontjából nélkülözhetetlen lépéseket tesz. A fentiek fényében tehát az

¹⁸ Heidegger 2001b, 157–158. o.

¹⁹ Fehér M. 1992, 285. o.

erkölcsök metafizikájaként kidolgozott elméletnek a tulajdonképpeniség egzisztenciális módusában tartózkodó jelenvaló lét ontológiájának szerepét kell betöltenie. A kanti argumentációk szemszögéből ennek alapját az képezi, hogy a moralitás intelligibilis birodalmának is részét képező személyiség a transzcendentális rendszer egészén belül a feltétlen tisztelet tárgyaként kapja meg releváns ontológiai státuszát. Heidegger ezzel összefüggésben megfogalmazott lényegi kérdése a következőképpen hangzik: Hogyan határozható meg e létező (*personalitas moralis*) létmódja?²⁰ Heidegger számára ennek alapját azon kanti alaptézis biztosítja, mely szerint az eszes lényként meghatározott individuuum filozófiai lényegfogalmának megadása sohasem korlátozódhat annak pusztán eszközként történő megragadására, hanem emellett mindenkor a célok intelligibilis (magánvaló, érzékin-túli) birodalmának szerves részeként is egzisztál.²¹

Heidegger számára azonban Kantnak az „erkölcsök metafizikáját” a „természet metafizikájától”²² élesen elhatároló megközelítése sem képes teljesíteni azokat a feltételeket, amelyek a személyiség létmódjának (a *Lét és idő* terminológiájának megfelelően a maga tulajdonképpeniségében megragadott *Önmaga*) végső ontológiai tisztázásához szükségesek. Mindazonáltal Heidegger leszögezi, hogy Kant elvitathatatlan érdeme, hogy sikerült döntő lépéseket tennie egy olyan fogalomrendszer kialakításának irányába, amely lehetővé teszi a *Dasein* fundamentálonológiai analízisét. A *personalitas moralis* kanti explicációja szolgál ugyanis alapul a személy (mint a célok birodalmának része) és a dolog (mint a természeti determinizmus szférájának része) között megállapított éles kanti cezúrának. Heidegger a hagyománnyal szemben megtett „legjelentősebb előrelépésnek”²³ nevezi, hogy Kant képes volt elhatárolni egymástól a személyt és a dolgot mint a létezés két alpmódját. Ez eredeti formájában az erkölcsök metafizikájának a természet metafizikájával való éles kanti szembeállításában valósul meg, amely szoros összefüggésben áll a személy metafizikájának a dolog metafizikájától történő elhatárolásával.²⁴ Álláspontja szerint azonban Kantnak ezen elhatárolás révén sem sikerült kilépnie az antik dolog-ontológiákat uraló értelmezési horizontból annak ellenére, hogy a személyiséggel nem rendelkező dologi létezőket élesen elkülönítette az öntudat konstitúciós folyamatai révén individualitással felruházott emberi létmódtól. Kantnál ugyanis mindkét szubsztancia (az énszerű *res cogitans*, és a nem-énszerű *res extensa*) végleges ontológiai szerepét tekintve egyaránt olyan létezőként kap helyet, amely szilárd, egyértelmű fogalmi rendszer által rögzíthető, tehát létében statikus. Ontológiai státuszuk megjelölésére Kant ugyan szintén a *Dasein* kategóriáját használja, de ennek fogalmi tartalma és filozófiai funkciója teljes egészében eltér a fundamentálonológia által alkalmazott *Dasein*-terminustól. A kanti értelemben vett *Dasein* ugyanis kizárólag a

20 Heidegger 2001b, 174. o.

21 Id. mű, 175. o.

22 Id. mű, 177. o.

23 Uo.

24 Ld., uo.

dologyszerűség statikus meglétét jelenti, míg a heideggeri *Dasein*-t léte tekintetében egy eredendő dinamizmus tartja fenn. Heidegger tulajdonképpeni célja az, hogy a kanti Én-értelmezést egy eredendő alapra támaszkodva, a *Lét és idő* filozófiai programjának lényegi részét képező *ontológiai destrukció* tárgyává tegye. Ezen eljárás révén kíván rámutatni arra, hogy a személyiség kanti interpretációja egy fundamentálonológiai indíttatású elmélet keretei között a maga egészét tekintve problematikus. E kérdésben Heidegger Kanttal szemben támasztott leglényegibb kifogása abban ragadható meg, hogy a szabadság által való okság törvényszerűségeinek alávetett morális individuum mint személy meghatározása során Kant nem képes a személy létét a maga eredendőségében tisztázni. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy Heidegger célja nem a Kant által rögzített filozófiai eredmények elutasító mellőzése, hanem éppen a kidolgozandó új ontológiai rendszer architektonikájába történő pozitív beépítése. Mint Fehér M. István fogalmaz: „fel kell mutatni és érthetővé kell tenni a hagyományos ontológiai alapfogalmak (szubjektum, én, ész, szellem) »születési bizonyítványát«. A destrukció célja nem a hagyomány pusztá félre-tolása, hanem éppen pozitív elsajátítása.”²⁵

Vizsgálódásunk következő részében a Heidegger által *personalitas transcendentalis*-ként megjelölt transzcendentális Én fundamentálonológiai indíttatású kritikájának elemzését kívánjuk elvégezni.

Az eddigiek alapján láthatóvá vált, hogy Kant Én-analízisének Heidegger számára leglényegesebb tézise a lélek szubsztancialitásának paralógizmusában rejlik. A paralógizmusok Kantnál olyan hibás következtetések, amelyek az ész téves használatából származnak, mely során a megismerés átlépi a lehetséges tapasztalat határait. Eszerint a gondolkodó Én létének tulajdonképpeni módját (mint *noumenális* tartalmat) sohasem ragadhatjuk meg léte összes lehetséges aspektusára tekintettel. Heidegger számára a hagyományos metafizikai rendszerek által a lélek szubsztanciaként történő meghatározása során elkövetett paralógizmus rendelkezik a legnagyobb jelentőséggel.

Ennek megfelelően az öntudat szintetikus egységének egyik alapvető hiányossága, és a lélek szubsztancialitásáról alkotott, pozitív ismereti értékkel rendelkező ítéletek kialakításának lehetetlensége abban mutatkozik meg, hogy Kant, noha saját módszertani elveihez következetesen igazodik, amikor az Én-szubjektum tárgyalásakor a tiszta értelem *a priori* fogalmaira támaszkodik, az egzisztenciális analitika által támasztott fel-tételeknek mégsem képes megfelelni. Vagyis a kategóriák vezérfonalán haladva nem juthat el a transzcendentális Én teljes körű megragadásához. Ennek lényegi oka abban rejlik, hogy a kategóriák, noha *apriori*ak, pozitív jelentéssel csak a mindenkor lehetséges tapasztalat empirikusan hozzáférhető tárgyaival összefüggésben rendelkezhetnek. Az *appercepció* transzcendentális egysége azonban semminemű empirikus vonatkozással nem rendelkezik, tehát nem alkalmazható rá az *a priori* szintézisnek a kategóriák által

25 Fehér M. 1992, 115. o.

életre hívott egységfunkciója sem. Ezt Heidegger úgy fogalmazza meg, hogy az öntudat egységének mint a kategóriák transzcendentális használata feltételének meghatározása nem végezhető el az általa megalapozott kategóriák segítségével. Hiszen az értelem tiszta fogalmai sohasem alkalmazhatók az őket lehetővé tevő eredendő egység-funkcióra.²⁶ Amint Martin Weatherston is rámutat, az *appercepció* a megismerő tevékenység végső alapját képezi, ily módon maguknak a kategóriáknak is alapul szolgál, azaz létében megelőzi őket. Ennélfogva egyfajta primordiális kategóriaként funkcionál.²⁷ Ennek lényegi következményeként adódik, hogy a kantai Én-analízis a maga egészét tekintve elvétí a *Dasein* létét megcélzó ontológiai kérdés értelmét.

Az *appercepció* működésének és ontológiai funkciójának részletes elemzésén keresztül Heidegger a Kant-könyvben is egyértelműen rámutat a Kant gondolkodásában e szempontból kimutatható problematikus és ellentmondásos mozzanatokra, továbbá ezeknek a fundamentálonológiaiával összhangban történő tisztázásának lehetőségére. Az Én problémája ott az idő, illetve az időbeliség fundamentálonológiai vonatkozásban releváns szerkezetével összefüggésben merül fel. Ezekben az elemzésekben Heidegger alapvető célját a *szubjektum szubjektivitásának* vizsgálata képezi,²⁸ amelyen keresztül az *appercepció* transzcendentális szerkezetének megértéséhez kíván eljutni. Az *Én gondolkodom* minden megismerést szükségszerűen kísérő képzele révén konstituálódó szubjektivitás alapját a tiszta értelem működésének három alaptörvényében, az *apprehenzió*, a *reprodukcio* és a *rekogníció* szintézisében fedezi fel.²⁹ Ezek önmagukban az idő egy-egy módusát jelenítik meg a *Lét és idő*-ben felvázolt eksztázisok értelmében.³⁰ A jelenvaló-lét létszerkezetét konstituáló mozzanatok feltárásakor Heidegger az időbeliséget az egzisztencia önmegértésén keresztül megvalósuló általános létmegértés transzcendentális horizontjaként jelöli meg, amely az idő három módusára történő kivetülés (*Entwurf*) egységében mutatkozik meg. „[A] voltat jelenként őrző megjelenítő jövőként egységes fenomént nevezzük *időbeliségnek*.”³¹ E struktúrának az értelem ismeretképző tevékenységére történő alkalmazásában az *apprehenzió* a jelenre, a *reprodukcio* a múltra, a *rekogníció* pedig mindenkor egy jövőbeli egység előzetes megjelenítésére irányul. Emiatt az Én-szubjektum (tiszta *appercepció*) e három mozzanat szintéziseként előálló egységet szükségszerűen azonosnak kell tekintenünk az idő egységével, amely minden értelmi szintézis feltétlen alapját jelenti.³² Ezek alapján látható, hogy az *appercepció* énjének létszerkezete *a priori* értelemben az időből nyeri értelmét, azaz az emberi szubjektiviti-

26 Heidegger 2001b, 185. o.

27 Weatherston 2002, 140–141. o.

28 Id. mű, 140. o.

29 Heidegger 2000, 220. skk. o.

30 Heidegger 2001a, 380. o.

31 Id. mű, 377. o. (Kiemelés az eredetiben.)

32 Weatherston 2002, 147. o.

tás alapvető létjellemzője a *temporalitás*.³³ Blattner ebből kiindulva egyenesen úgy véli, hogy a létmegértés transzcendentális kereteként funkcionáló temporális meghatározottságok (jelen, valóság, jövő) egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a Kant által ki-munkált idő-konceptió nélkülözhetetlen alapként funkcionál a *Dasein* egzisztenciális analitikáját vezérlő heideggeri intenció számára, ti. hogy a létprobléma mindenkor idő-problémaként áll előttünk, vagyis a lét értelméhez történő adekvát filozófiai hozzáférés kizárólagos horizontját az idő képezi.³⁴ Álláspontunk szerint e teoretikus megfelelés révén tárul fel a kanti transzcendentálfilozófia szubjektivitás-értelmezése és a *Dasein* egzisztenciál-ontológiai felépítése közötti közvetlen kapcsolat. A *temporalitás* az egzisztenciális analitika keretein belül ugyanis az időbeliség abszolút eredendő aspektusaként határozódik meg, amely magának a létmegértésnek és az erre épülő ontológiának a lehetőségfeltételét jelenti.³⁵ Ennek tükrében válik érthetővé, hogy a tiszta értelem három szinten zajló szintézis-funkciója által megszerveződő Én egyes mozzanatai miért az idő egy-egy konkrét dimenzióját jelenítik meg.

Heideggernek a fenti eredményekre támaszkodó következtetése tehát az, hogy noha Kant világosan látja annak lehetetlenségét, hogy az *appercepció* transzcendentális Énje (ami az általa konstruált Én-fogalom lényegi magvát jelenti) a természeti tárgyakat megillető attribútumokkal megragadható legyen, ennek ellenére mégsem képes eljutni a személy létmódjára vonatkozó fundamentálonológiai kérdés helyes feltevéséhez.³⁶ Ennek közvetlen oka abban rejlik, hogy a kanti megközelítésben mind a dolog (a természeti létszféra része) mind pedig a személy (a moralitás intelligibilis léterületéhez tartozó) ontológiai státusza tekintetében teremtettként (*ens creatum*), azaz véges létezőként, vagyis léte tekintetében előállítottként ragadható meg. Olyan létezőként tehát, amely saját léte alapját nem képes önmagából önmaga számára hozzáférhetővé tenni.³⁷ Ez két fontos következményt is maga után von: egyrészt az *ens creatum*-ként meghatározott személyiség dologi meghatározottságokkal rendelkezik, ily módon kezdettől fogva kívül reked a fundamentálonológia illetékességi területén. Másrészt a transzcendentális megközelítés által legitimált megismerés-modellnek megfelelően egy adott létezőnek pusztán előállítottságában történő megismerése sohasem fedheti le e létező létének egészét, minden esetben csak annak egy meghatározott aspektusát villanthatja fel.

A *Lét és idő*-ben a probléma-összefüggésre vonatkozóan további kitüntetett reflexi-ókkal találkozhatunk. Az Én a jelenvalólét (*Dasein*) *Önmagaságának* konstitutív mozzanataként jelenik meg. Az Én egyetlen más létező predikátumaként sem szerepelhet. Így tehát abszolút szubjektumként válik hozzáférhetővé. Heidegger ezzel összefüggésben

33 Id. mű, 149. o.

34 Blattner 2005, 245.

35 Lengyel Zsuzsanna 2011, 179. o.

36 Heidegger2001b, 187. o.

37 Id. mű, 192. o.

tesz explicit utalást a lélek szubsztancialitásának megragadását célzó metafizikai törekvéseket uraló, a kanti kritizmus keretei között leleplezésre kerülő paralogizmusokra is.³⁸ Eszerint „[...] az Én logikai jelentőségén kívül nincs egyéb ismeretünk a magában való szubjektumról, arról, hogy miféle szubsztrátum az alapja neki magának és minden gondolatának is”³⁹ Kant azonban hiába mutatja ki a lélekről mint szubsztanciáról tett spekulatív kijelentések jogosulatlanságát, ezt csak *ontikus* értelemben teheti, az ontológiai kérdésfeltevés autentikus formája mindvégig hozzáférhetetlen marad számára. A *Lét és idő* a létezők létét pusztán a meglét értelmében tárgyaló hagyományos ontológiák és a fundamentálonológia módszertani elvárásai között feszülő különbségekre radikálisabb hangnemben hívja fel a figyelmet. Kant ebből a nézőpontból tekintve a jelenvalólet egzisztenciális analízisének elmulasztása következtében nem jut el az *Önmagáság* adekvát megragadásához, sőt még csak elő sem készíti azt.⁴⁰ Ily módon visszacsúszik a szubsztancia kategóriájából kiinduló dolog-ontológiák vizsgálódási területére, amelyek a létezés, illetve az egzisztenciát a fundamentálonológia módszertani megfontolásai értelmében *kéznéllevőként* interpretálják. Heidegger ezen állásfoglalását közelebről megvizsgálva azt láthatjuk, hogy Kantnak végső soron a belső szféra létét uraló téves következtetési eljárások leleplezése révén sem sikerül kilépnie a lélek karteziánus értelmezési keretéből, annak ellenére, hogy a *Paralogizmus*-fejezet tulajdonképpen célját eredendően éppen ennek radikális felszámolása jelentette.⁴¹

Minden ellentmondásossága és problematikussága ellenére a kanti Én-elemzés Heidegger számára két rendkívül jelentős pozitívumot képes felmutatni. Egyrészt elégséges bizonyítékot szolgáltat amellett, hogy az Én ontikus értelemben nem gondolható el szubsztanciaként (azaz nem fogható fel a külső affekciók vonatkozásában teljességgel passzív, statikus létszerkezettel bíró dologként, amelynek létmódja a hagyományos megközelítésekben a meglét értelmét hordozó *Dasein*-fogalom segítségével maradéktalanul leírható), másrészt az Én-szubjektummal összefüggésben is sikerrel mutatja ki, hogy annak szükségszerűen az „Én gondolkodom”-nak a szubjektivitás belső szféráját konstituáló propozíciójához kell kötődnie. Heidegger ontológiai pozíciójából tekintve így módon jelentős mértékben hozzájárul a jelenvalólet *Önmagáság*ának részletes kidolgozásához,⁴² amelynek analízise azonban meghaladja jelenlegi vizsgálódásunk kereteit. Ugyanakkor Heidegger explikációit olvasva az is egyértelművé válik, hogy mindezen pozitív mozzanatok ellenére a kanti filozófia Én-je megmarad a szubjektum mint szubsztancia „dolog-metafizikai” értelmezésének fogságában, vagyis létében szükségszerűen a kéznéllevőség létmódja illeti meg. Ennek alapján pedig szöges ellentétbe kerül Heideggernek a *Lét*

38 Uo.

39 Kant 2004, 692. o.

40 Heidegger 2001a, 369. o.

41 Vö. Rosenberg, 2005, 260. o.

42 Id. mű, 139. skk. o.

és idő-ben az emberi létmód vonatkozásában megfogalmazott központi tézisével.: „az ember szubsztanciája az egzisztencia.”⁴³ A fenti következtetések arra mutatnak rá, hogy Heidegger Kant szubjektivitás-konceptiójának kritikai vizsgálatakor elégséges alapokra támaszkodva állítja, hogy Kant végső soron nem képes túljutni a *res cogitans* descartes-i kategóriájának fogalmi hatókörén. Ezzel összefüggésben releváns kérdésként merül fel, hogyan próbálja meg Heidegger az ontológiatörténet destrukciója során megragadni Kant ezen alapvető ontológiai mulasztását?

A heideggeri kritika relevanciáját az egzisztenciális analitikának a már említésre került, hagyományos *prefenomenológiai* attitűddel szembeni oppozíciója adja, melynek uralma alatt Kant egyáltalán nem vesz tudomást a *Dasein* fundamentálonológiai lényegmeghatározása szempontjából (miszerint a *Dasein*-t egyedül a létezők mindenségébe belevetett faktikus-történeti mindennapiság alapfenoménjeként lehet helyesen elgondolni) konstitutív szereppel rendelkező világ egzisztenciális fenomenjéről. Ebből kiindulva válik érthetővé, hogy Heidegger miért a karteziánus ismeretelméleti hagyomány szerves részeként tekint Kant filozófáló attitűdjére: „Descartes ezzel szemben azt mondja: a cogitationes kéznél vannak, és bennük kéznél van egy ego is, mint világnélküli *res cogitans*.”⁴⁴ Tengelyi László is utal arra a kanti transzcendentális pozíció által képviselt lényegi mozzanatra, miszerint az öntudat szintetikus egysége sohasem hozható fedésbe a szubjektivitás struktúrájának átfogó egységével. Az Én-szubjektum kizárólag a belső érzék formai feltételeinek alávett jelenségként képezheti megismerésünk reális tárgyát. A szubjektivitás létszerkezete a maga magánvalóságában sohasem tárható fel.⁴⁵ E belátásokat szem előtt tartva az Én-t izolált szubjektumként interpretálta, amely a teoretikus megismerés és a gyakorlati elsajátítás tárgyi horizontját alkotó realitással mint a kéznéllevők univerzumával csak közvetett, a szubjektum *a priori* szerkezete által előrajzolt viszonyban állhat. Ez az episztemológiai pozíció az emberi létmód fundamentálonológiai analízisét célként kitűző megközelítés számára *eo ipso* tarthatatlannak bizonyul, hiszen éppen a *Dasein* mint *In-der-Welt-Sein* egységes fenomenjének egyik leglényesebb struktúramozzanatát, a világ fenomenjét kénytelen nélkülözni.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy amennyiben a kanti én-interpretációt a *Dasein*-analízis által képviselt módszertani megfontolások felől vizsgáljuk, az ezzel szemben megfogalmazott heideggeri kritika megalapozottnak és relevánsnak tekinthető. Ennek fényében a kanti transzcendentális megközelítés egy olyan elméletként értelmeződik, amely lényeges pontokon a fundamentálonológia által elért eredmények alapjául szolgál. Ez az elemzések során abban mutatkozott meg, hogy Heidegger mindvégig magától értetődőnek tekinti, hogy Kant végső célja éppúgy az emberi létmód egészének architektonikai megalapozottsá-

43 Id. mű, 248. o. (Kiemelés az eredetiben.)

44 Id. mű, 247. o. (Kiemelés az eredetiben.)

45 Ld. Tengelyi 1988, 99–100. o.

gú áttekintése, mint a jelenvalólét egzisztenciális analizisére építendő fundamentálonológia esetében. Azonban a legalapvetőbb kérdésben, ti. az emberi létmód egészét átfogó ontológiai rendszer megalkotását vezérlő módszer vonatkozásában radikális eltéréseket mutat. Emiatt különösen fontos, hogy az ontológiatörténet egészének destrukcióját vezérelvének tekintő egzisztenciális analízis éppen az Énnel mint az emberi egzisztencia metafizikájának kulcsfogalmával összefüggésben kísérelje meg tisztázni a filozófia addigi története során mindvégig téves kiindulópontból megközelített sarkalatos problémákat. A heideggeri gondolatmenetek elemzésekor láthatóvá váló metafizikai „tévedéssorozat” az, amely a *Lét és idő* legelső fejezetében félreérthetetlenül jelzi a filozófus azon törekvését, hogy egy radikálisan új ontológiai kiindulópontot tételjezen. Eszerint a lét értelmére irányuló kérdéssel kapcsolatos legnagyobb probléma nem a rá adandó válasz hiányában rejlik, hanem abban, hogy a kérdést a nyugati metafizika eddigi története során még senkinek sem sikerült megfelelően feltenni.⁴⁶ Ily módon a „radikális újrakezds ontológiája” számára szinte imperatív igényként jelenik meg, hogy alapjai tekintetében formálja át az öntudatnak Kant és az őt követő klasszikus német idealizmus (mindenekelőtt Fichte, Schelling és Hegel) filozófiai programja által megalkotott fogalmi építményét. Ennek megvalósítására pedig csak annyiban van lehetősége, amennyiben benne tartja magát a szubjektum mindenfajta tradíció uralmától megszabadított ontológiai interpretációjának lehetőségére való folytonos rákérdezésben.

Felhasznált irodalom

Elsődleges irodalom

Heidegger, Martin 2000, *Kant és a metafizika problémája*. Osiris, Budapest.

Heidegger, Martin 2001a, *Lét és idő*. Osiris, Budapest.

Heidegger, Martin 2001b, *A fenomenológia alapproblémái*. Osiris, Budapest.

Kant, Immanuel 2004, *A tiszta ész kritikája*. Atlantisz, Budapest.

Másodlagos irodalom

Blattner, William 2005, *Heidegger's Temporal Idealism*. Cambridge University Press, Cambridge.

Dreyfus, Hubert 1991, *Being-In-The-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time*. MIT Press, London.

⁴⁶ Vö. Heidegger2001a, 20. o.

- Fehér M. István 1992, *Martin Heidegger – Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl, Budapest.
- Gardner, Sebastian 1999, *Kant and the Critique of Pure Reason* (Routledge Philosophy Guidebook). Routledge, London and New York.
- Lengyel Zsuzsanna 2011, *A végesség hermeneutikája*. L'Harmattan, Budapest.
- Rosenberg, Jay F 2005, *Accessing Kant. A Relaxed Introduction to the Critique of Pure Reason*. Clarendon Press, Oxford.
- Schwendtner Tibor 2008, *Husserl és Heidegger -Egy filozófiai összecsapás analízise*. L'Harmattan, Budapest.
- Tengelyi László 1988, *Kant*. Kossuth, Budapest.
- Weatherston, Martin 2002, *Heidegger's Interpretation of Kant*. Palgrave Macmillan.